

Kmenové buňky nádorů

MUDr. Iva Slaninová, Ph.D.
Biologický ústav LF MU
ipokorna@med.muni.cz

Hierarchie buněk v tkáních

Kmenové buňky – „self-renewal“ - klon

Progenitorové buňky – s každým dělením více diferencované

Progenitor cell divisions

?

0

00 [once]

0000 [twice]

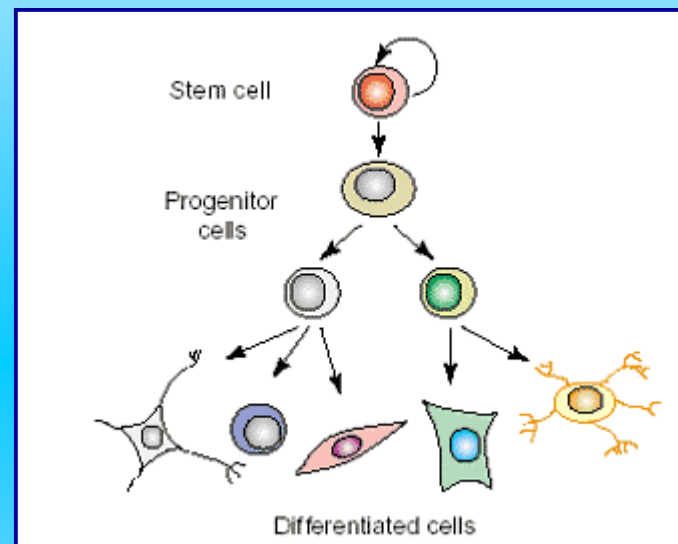
00000000 [3 times]

0000000000000000 [4 times]

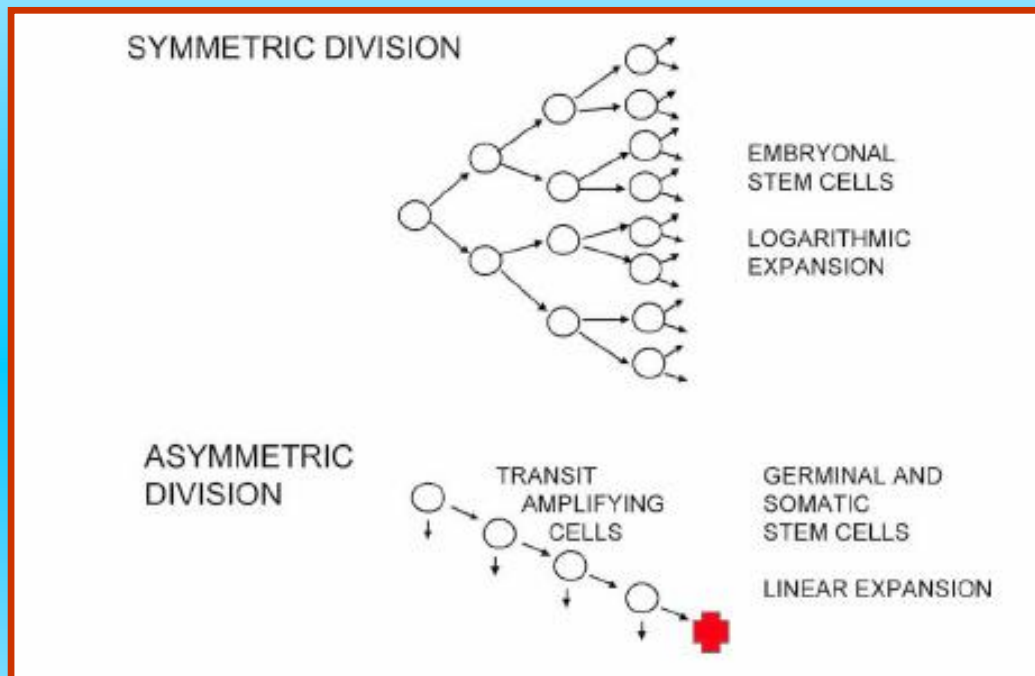
00000000000000000000000000000000 [5 times]

XX etc

Plně diferencované buňky – postmitotické – málo progenitorů tvoří spoustu diferencovaných bb

Symetrické a asymetrické dělení

Sell S. Crit Rev. Oncol Hematol: 51, 2004

Symetrické dělení – každá dceřinná bb stejná jako mateřská (klon buněk) - **Self-renewal - sebeobnovení**

Asymetrické – jedna dceřinná bb stejná, druhá zahajuje proces diferenciaci – progenitorové bb – uchovávají si schopnost proliferace – obnova tkání - **Diferenciaci**

Kmenové buňky

Přítomny ve všech tkáních jako zásoba bb pro obnovu tkání a orgánů

Potenciál pro terapii

Potenciál pro vznik nádorů

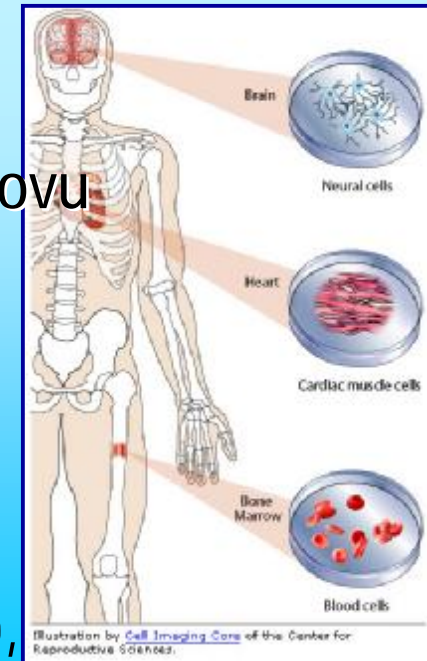
Ø aktivní mechanismus sebeobnovy (self-renewal), vysoká proliferační aktivita

Ø větší pravděpodobnost vzniku a kumulace mutací

Ø nemusí dediferencovat

Progenitorové bb – transformace je podmíněna znovuzískáním self-renewal

- dědění existujících mutací do dalších generací, pak už stačí k transformaci 1 mutace

Nádorové buňky

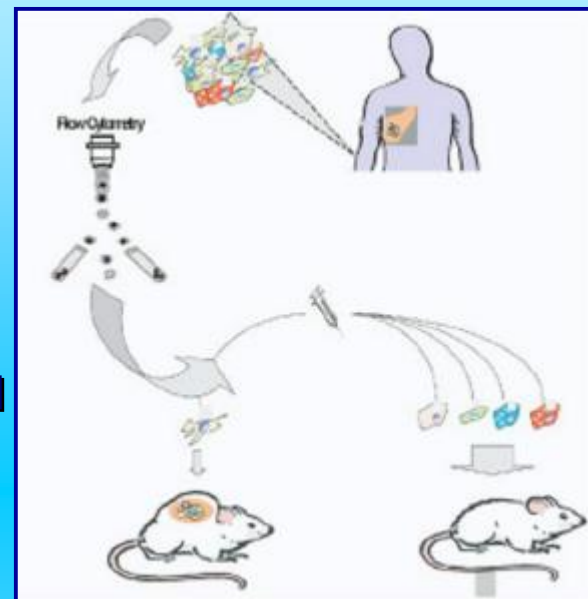
Mutace normálních bb

Mutace kmenových bb

!!Jen některé nádorové bb jsou schopny u imunodeficientních myší vyvolat nádor!!

- **tumorigenní bb**

Existence **nádorových kmenových buněk** (cancer stem cells) byla předpovězena před více než 40 lety (jako funkční heterogenita nádorů), ale až v posledním desetiletí byly tyto bb charakterizovány u hematopoetických malignit, i u nádorů prsu a mozku.

Clarke, M.F., Biology of Blood and Marrow transplantation 11. 2005

Kmenové a nádorové buňky

Společné vlastnosti

- 1) Extenzivní **proliferační potenciál** a schopnost dát vznik nové tkáni (normální x abnormální)
- 2) Schopnost **sebeobnovy** (self-renewal) – společné mechanismy - **nesmrtelnost**
- 3) Schopnost tvořit vyzrálé bb – **diferenciace**
- 4) Nádorové kmenové bb mohou vznikat z normálních k.b.
- 5) Metabolické **signální dráhy**, které jsou porušeny při nádorové transformaci hrají významnou roli při regulaci vývoje kmenových buněk (Wnt, Shh, Notch)
- 6) Schopnost **invazibility** migrace a růstu v místech vzdálených od svého vzniku

Kmenové a nádorové buňky

- 7) Dlouhé **telomery**, vysoká telomerázová aktivita
- 8) Vysoká exprese **ABC transportérů** – resistance k cytostatikům
- 9) Sekrece **růstových faktorů** a cytokinů
- 10) Sekrece **chemoatraktantů** pro endoteliální progenitory – angiogeneze
- 11) **Mobilita** – migrace normálních k.b., metastázování nádorových
- 12) Exprese podobných **povrchových receptorů** (CXCR4, Sca-1 antigen, CD133)

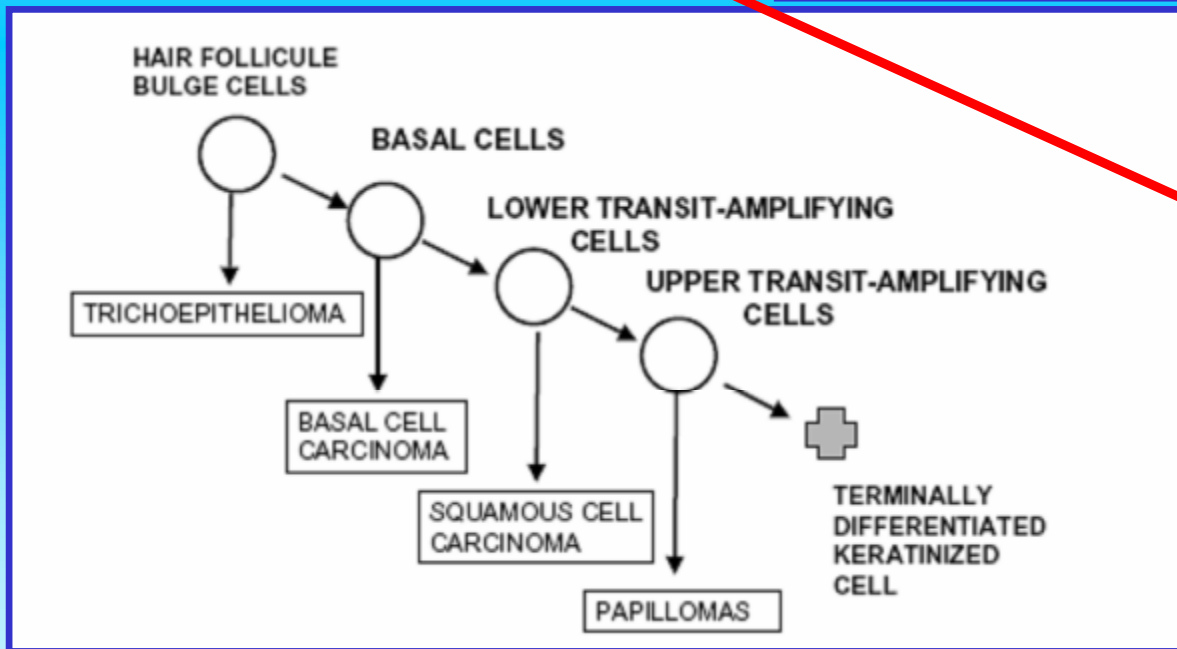
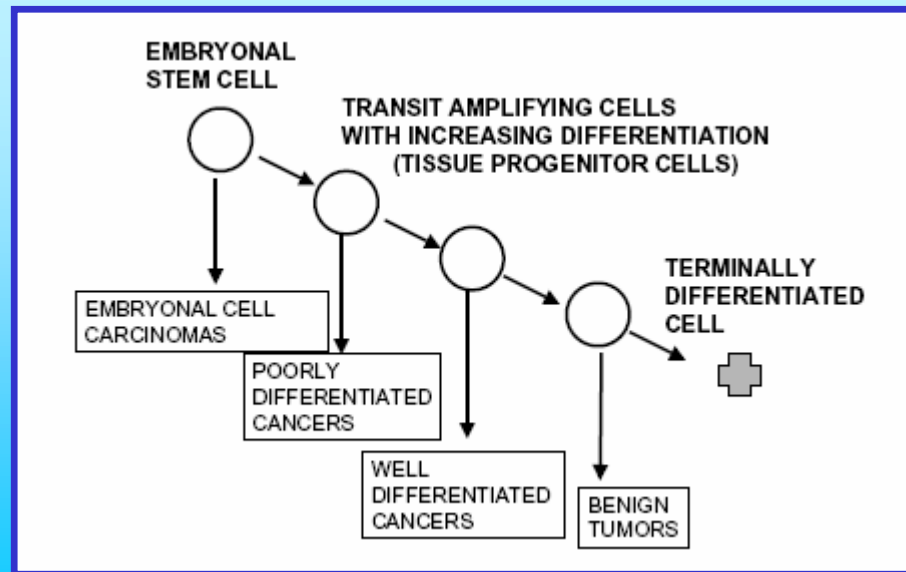
Kmenové a nádorové buňky

Table 1. Normal tissue/organ-specific stem cells are origin of cancer stem cells for different tumors

Normal tissue	Corresponding tumor
Hematopoietic stem cells	Leukemias
Neural stem cells	Brain tumors
Bronchial endocrine stem cells	Small cell lung cancer
Mammary gland epithelium stem cells	Breast cancer
Skeletal muscle satellite cells	Rhabdomyosarcoma
Neuroectodermal stem cells	Neuroblastoma
Renal tubular epithelium stem cells	Willms tumor
Retina pigment epithelium stem cells	Retinoblastoma
Liver oval stem cells	Hepatoblastoma
Ovarian epithelium stem cells	Ovarian cancer
Cervical epithelium stem cells	Cervical cancer

Ratajczak, Folia Histochemica and Cytobiologica, 43, 2005

Vztah mezi stupněm diferenciaci a typem rakoviny

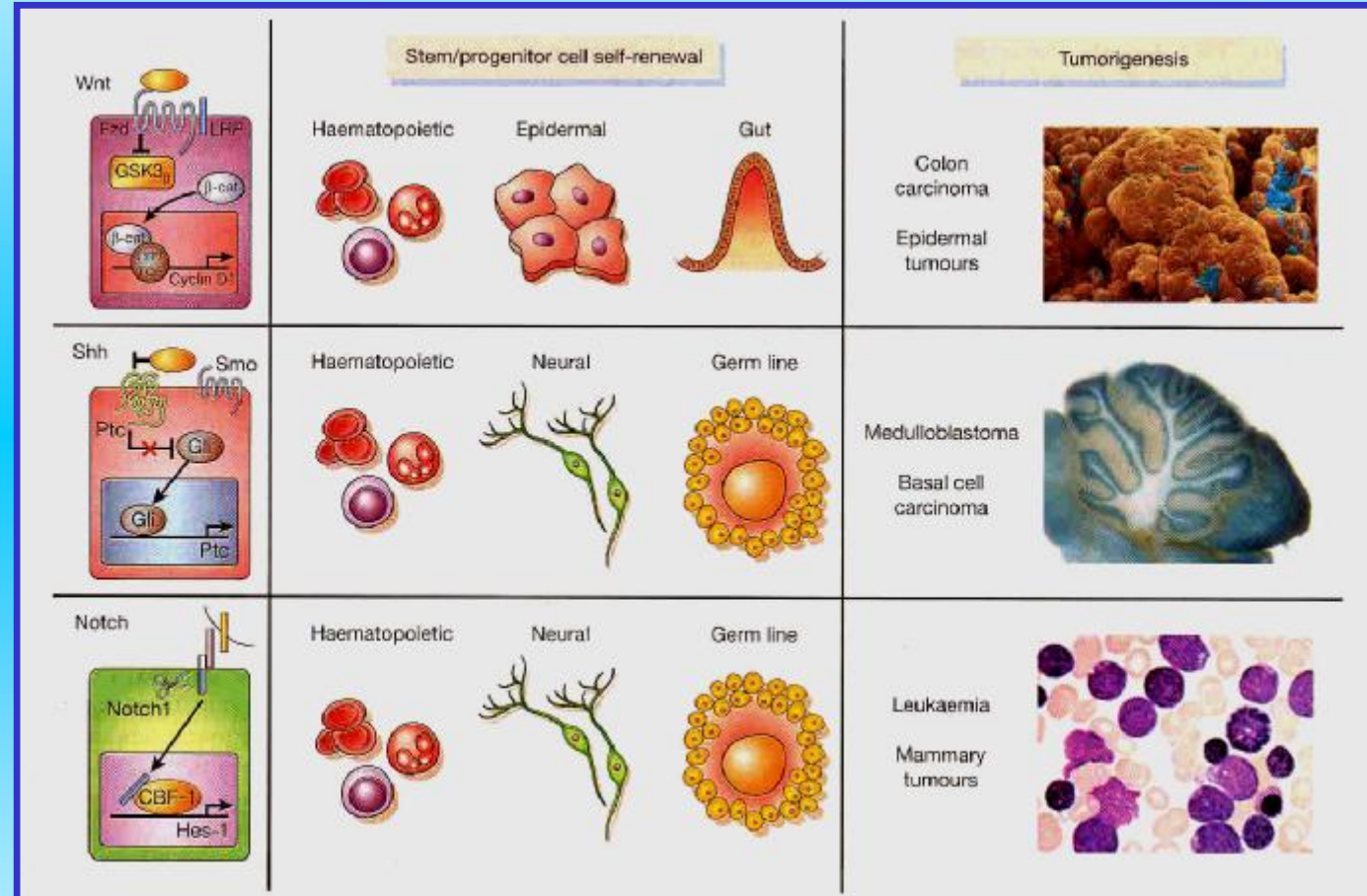
Rostoucí diferencovanost -klesající malignita

Sell S. Crit Rev. Oncol Hematol: 51, 2004

Signální dráhy regulující vývoj kmenových buněk i nádorovou transformaci

Dráhy zapojené v sebeobnovování kmenových bb a udržení jejich multipotence

A zároveň jejich narušení vede k nádorové transformaci

Apoptóza – např. zábrana apoptóze zvýšenou expresí bcl-2

Reya T., et al., Nature: 414, 2001

Signální dráha Wnt/b-catenin

Pokud dráha není aktivována **b-catenin** je navázán na adheriny v buněčných spojích nebo je v komplexu s axinem –fosforylován, přístupný degradaci. Vazba **Wnt** na receptor – fosforylace Dsh proteinu, který asociuje s **axinem** a brání Gsk-3 ve fosforylaci negativních regulátorů – axinu a APC (adenomatous polyposis coli) a **b-cateninu**. Nefosforylovaný **b-catenin** je chráněn před destrukcí – je transportován do jádra, kde aktivuje **transkripční faktory** (Tcf a Lef) a umožňuje transkripci genů podmiňujících **proliferaci** (cyclin D1, c-jun, c-myc).

Wnt –onkogen

Wnt/**b-catenin** signalizace – důležitá v proliferaci a diferenciaci - důležitá při vývoji a při kancerogenezi

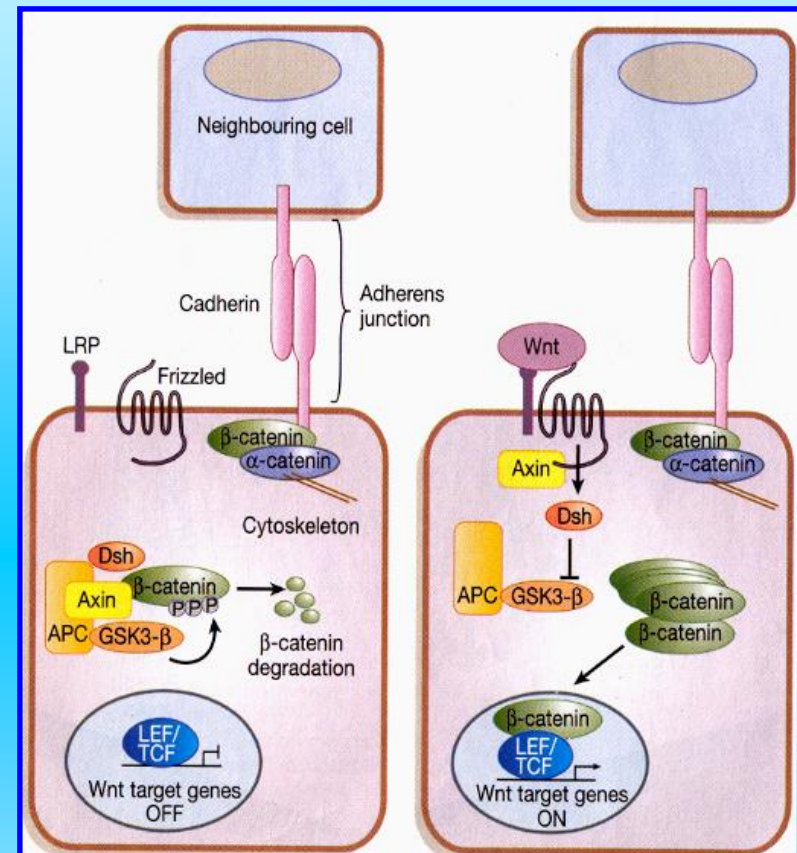
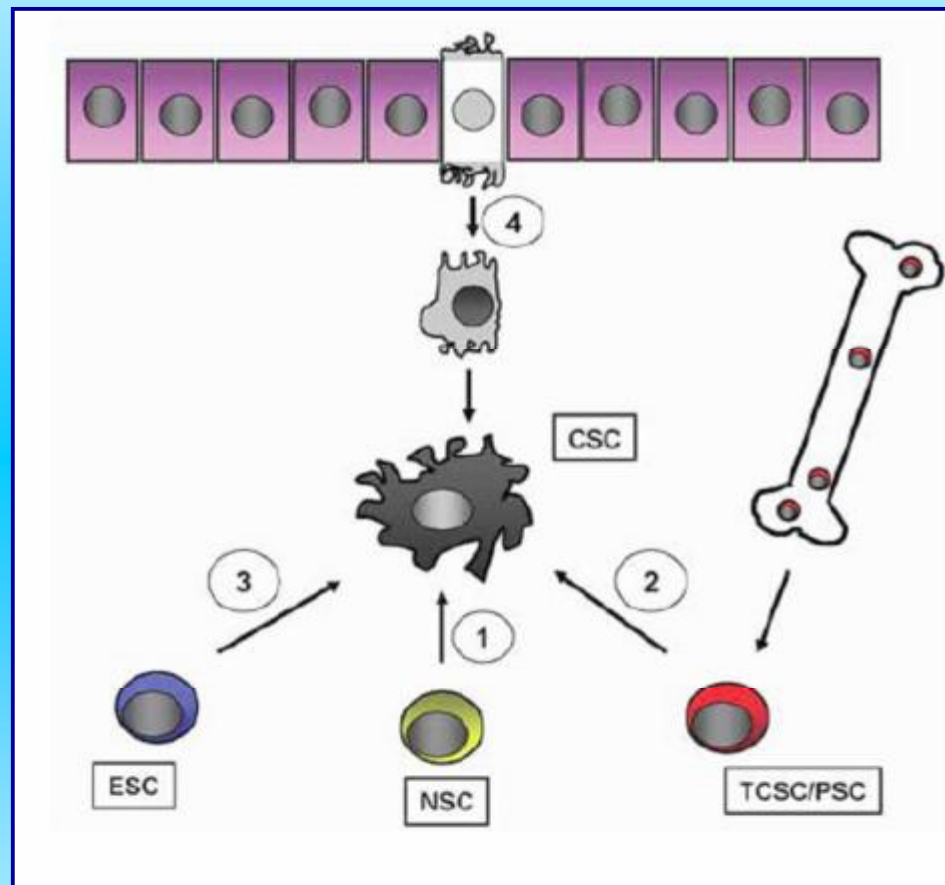

Figure 1 The canonical Wnt signalling pathway. In the absence of Wnt signalling (left panel), β -catenin is in a complex with axin, APC and GSK3- β , and gets phosphorylated and targeted for degradation. β -Catenin also exists in a cadherin-bound form and regulates cell-cell adhesion. In the presence of Wnt signalling (right panel), β -catenin is uncoupled from the degradation complex and translocates to the nucleus, where it binds to Lef/Tcf transcription factors, thus activating target genes. (Adapted from ref. 44.)

Reya and Clevers, Nature434, 14 April, 2005

Mechanismy vzniku nádorových kmenových buněk (CSC)

- 1) Transformací tkáňově specifických k.b. (NSC) nebo progenitorů
- 2) Z bb kostní dřeně inkorporovaných v nesprávný čas na nesprávné místo (chronický zánět, devastace tkání zářením)
- 3) Z aberantních depozit embryonálních kmenových bb(ESC) (Virchovova hypotéza)
- 4) Mutace vedoucí k dediferenciaci a imortalizaci diferencovaných bb (familiární rakoviny)

Ratajczak, Folia Histochemica and Cytobiologica, 43, 2005

Kmenové bb jako terče mutací

U většiny nádorů jsou terče transformace neznámé

Určité typy leukémií – kumulace mutací v hematopoetických kmenových bb

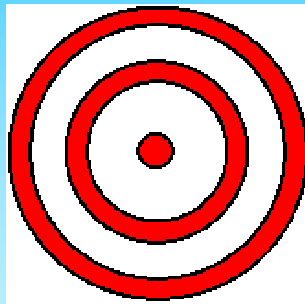
Důkazy: AML (akutní myeloidní leukémie) – fenotyp CD34+CD38- stejný jako kmenové bb – jsou schopné transferovat leukémii do imunodeficientních myší, bb CD34+CD38+ to nedovedou

AML T8/21 – AML1-ETO chimerický transkript – u pacientů v remisi je tento transkript i v normálních hematopoetických kmenových bb v kostní dřeni – tyto bb nejsou leukemické a mohou diferencovat → **translokace vzniká v normálních hematopoetických kmenových bb a až další mutace vedou k leukémii**

Progenitorové bb jako terče mutací

Model myší s myeloidní leukémií vzniklé z progenitorů – exprese antiapoptotického bcl2 – **zábrana apoptóze** – klíčová událost při vzniku myeloidních leukémií

Mutace se akumulují v kmenových bb, ale jsou exprimovány až u progenitorových bb

„Embryonal rest“ hypotéza

Tkáňové kmenové bb jsou ekvivalentem dříve popsaných „embryonal rests“ a **většina nádorů vzniká na základě zástavy dozrávání buněčné linie** derivované z těchto bb

!!! Nádorová tkáň je méně diferencovaná než normální tkáň !!!

Stupeň diference – důležitý prognostický znak (grading)

„Embryonal rest“ hypotéza

V 19. a začátkem 20. století Virchow, Cohnheim, Ribbert a další - domněnky o **embryonálním původu nádorů** – rakovina vzniká z progenitorů podobných embryonálním nebo germinálním bb lokalizovaným na nesprávných místech (Virchow's embryonal rests)

Teratokarcinomy - embryonální karcinomy – struktury připomínající embrya – výskyt u mladších dospělých v místech podél migrace embryonálních bb

Nádory dětského věku: Wilmsův tumor (nefroblastom) – ledviny – nediferencovaná mesodermální tkáň

Neuroblastomy

Mladší děti horší prognóza, starší - nádor diferencovanější, příznivější

Dediferenciační hypotéza

Rakovina může být vnímána jako blok ontogeneze, problém kontroly progenitorových bb svým okolím (niche) nebo narušení morfogeneze a diferenciacce kmenových bb chemikáliemi

Mutagenní faktory (chemikálie, záření, viry), způsobí indukci dediferenciacce již diferencované bb -**anaplazie**

Nádor jako specifický orgán

Aberantní orgán iniciovaný nádorovou bb, která získala schopnost neomezeného dělení díky akumulaci mutací

Kmenové bb nádoru vzácné bb s neomezeným proliferačním potenciálem, řídí růst a propagaci nádoru

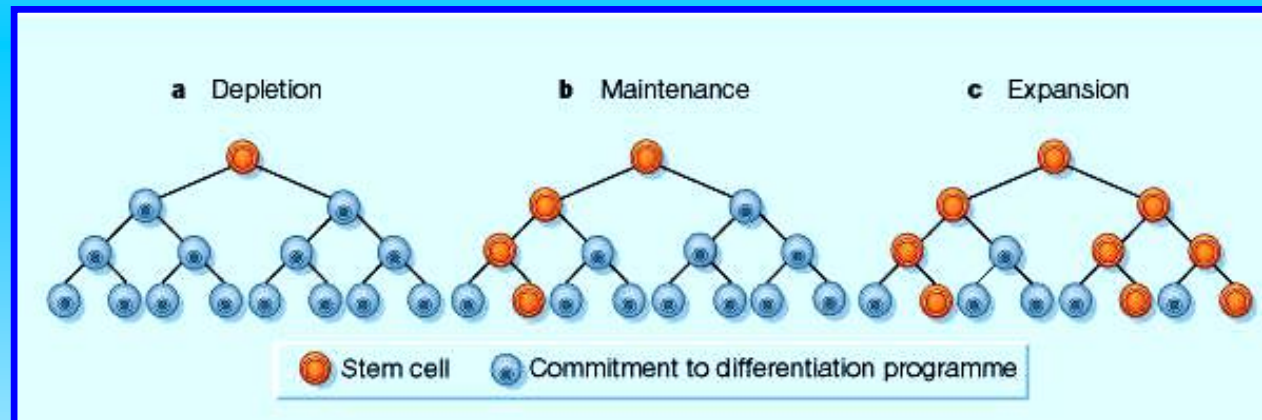
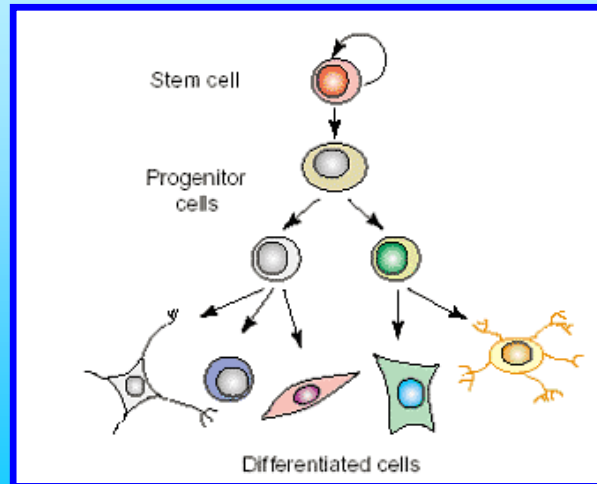
Nádor i normální tkáň – heterogenní kombinace bb s různým diferenciačním potenciálem. Nádorové bb podléhají procesům analogickým self-renewal a diferenciaci.

Jen některé bb nádoru jsou schopny extenzivní proliferace (1z 10000-1 ze 100 nádorových bb je schopna tvořit kolonie

Klonogenní leukemické bb = leukemické kmenové bb

!!! Nová teorie vzniku nádorů vycházející z kmenových bb !!!

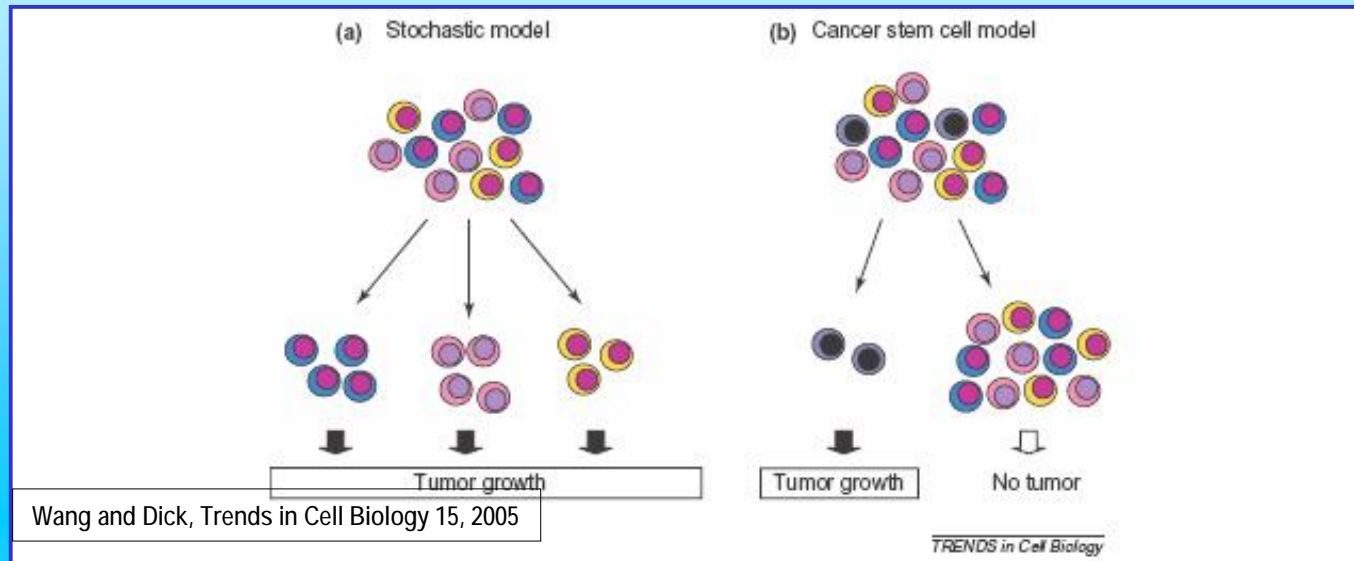
Možnosti chování kmenových bb

Dick, J.E. Nature:423, 2003

Jen málo nádorových buněk je **tumorigenních** = tumorigenní bb jsou patrně **nádorové kmenové bb**

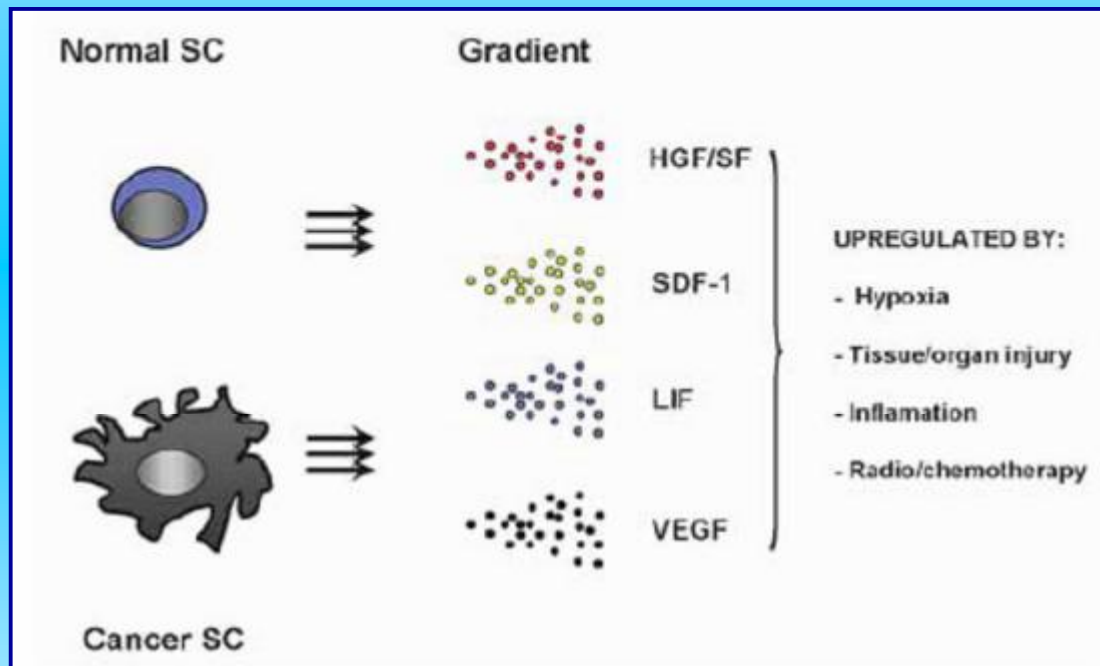
Teorie vzniku a šíření nádorů

- 1) **Všechny** bb nádoru mají nízkou pravděpodobnost extenzivní proliferace a v klonogenní assay se chovat jako nádorové kmenové bb – stochastický model
- 2) Většina bb nádoru má jen omezenou možnost proliferace a nemůže se chovat jako kmenové bb, ale **malá část** bb je schopná extenzivně proliferovat a tvořit nádor – model nádorových kmenových bb

Metastázování

Podobné faktory regulují transport normálních kmenových bb při regeneraci tkání a metastázování nádorových bb

Ratajczak, Folia Histochemica and Cytobiologica, 43, 2005

Chemoatraktanty a receptory

Chronický zánět

Radiace

Poranění, poškození tkáně

Inkorporace v nesprávný čas na nesprávné místo

Jedním z vedlejších účinků radio- a chemoterapie je vytváření prostředí přitahujícího metastázující bb do určitých orgánů

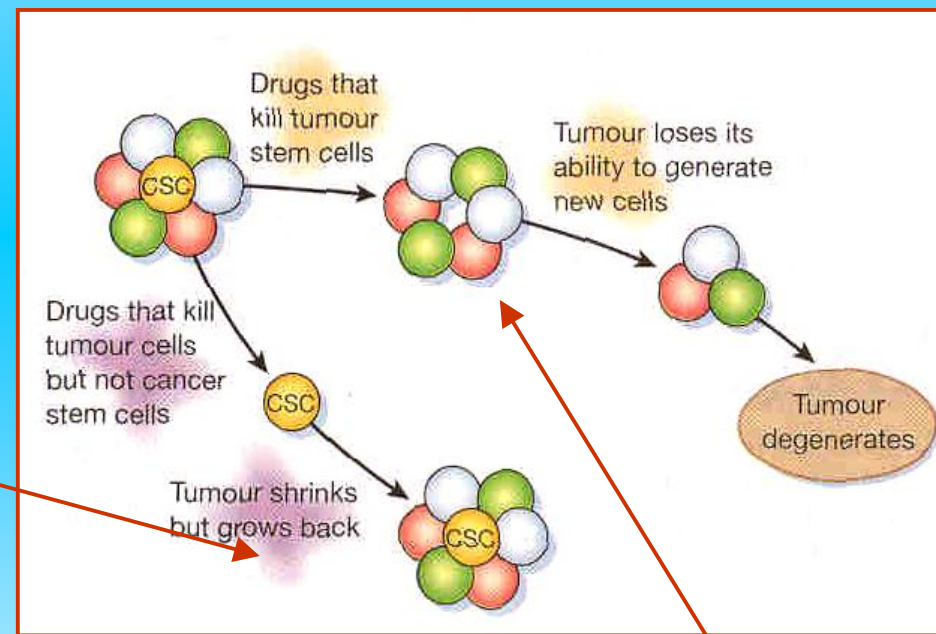
Terapie

Růst nádoru - řízen minoritními bb odolnými vůči terapii (resistence k cytostatikům – ABC transportéry, exprese antiapoptotických proteinů).

= **Komplikace terapie**

Klasická terapie zmenší nádor usmrcením bb s limitovaným proliferačním potenciálem, kmenové bb zůstanou a obnoví nádor!!

!!! Terapie cílená na kmenové bb !!!!

Reya T., et al., Nature: 414, 2001

Diferenciační terapie

!!! Vyšší stupeň diferenciacce – nižší malignita !!!

Pokusy s naočkováním bb teratokarcinomu do normální myši blastocysty. Blastocysta nejen kontrolovala růst těchto nádorových bb, ale bb byly i začleněny do vyvíjejícího se embrya – **dospělá myš s normálně fungující tkání nádorového původu – chiméra**. Samec Terry Tom takto vyvinuté myši měl **potomky s genotypem nádorových bb**.

Injekce leukemických bb do placenty 10 denního myšího plodu – indukce **hematopoetické maturace** a výskyt normálních bílých krvinek nesoucích znaky leukemických bb

I bb neuroblastomu a melanomu byly diferencovány v embryonálním prostředí

Diferenciační terapie

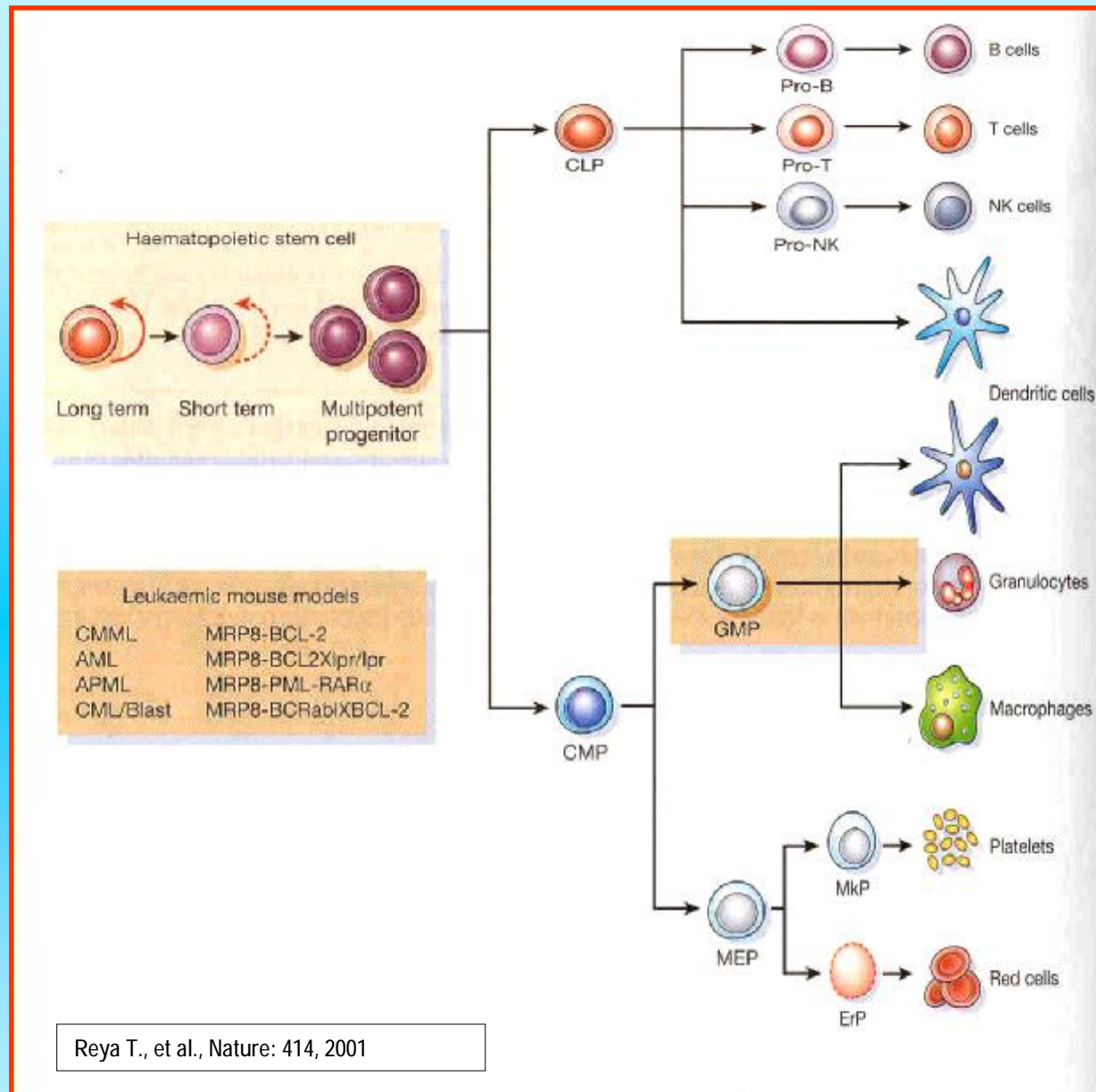
!!! Nádorové bb mohou zastavit proliferaci a diferencovat !!!

Terapeutická aplikace diferenciačních látek

– RA (retinoid acid, Vitamin A)

ATRA (all-trans-retinoic acid) – akutní promyelotická leukémie

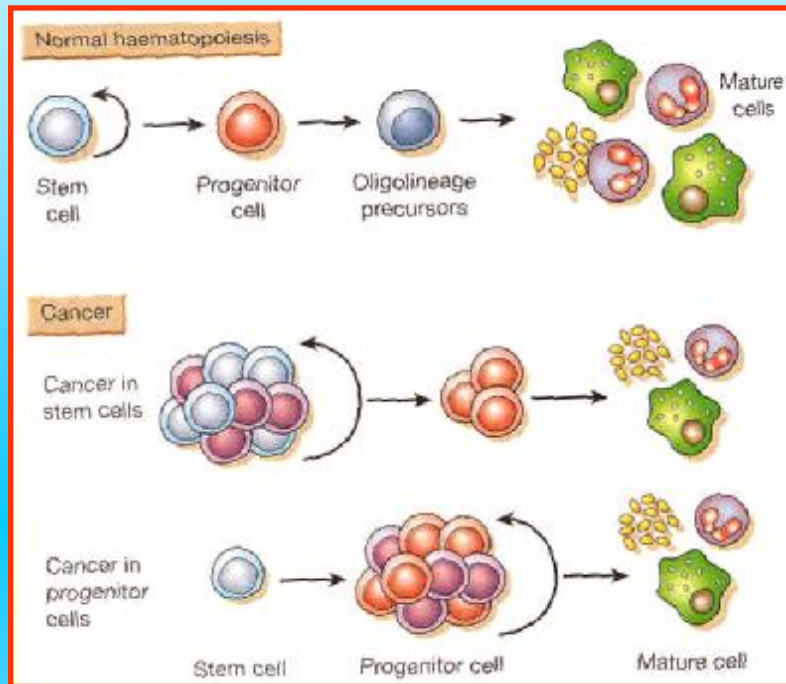
Leukémie – příklad malignity kmenových bb

CLP – common lymphoid progenitors – prekuzory všech lymphoidních bb

CMP – common myeloid progenitors – prekuzory všech myeloidních bb

Leukémie – příklad malignity kmenových bb

AML- nediferencované blasty –
přežití měsíce

CML – středně diferencované
bb – přežití roky

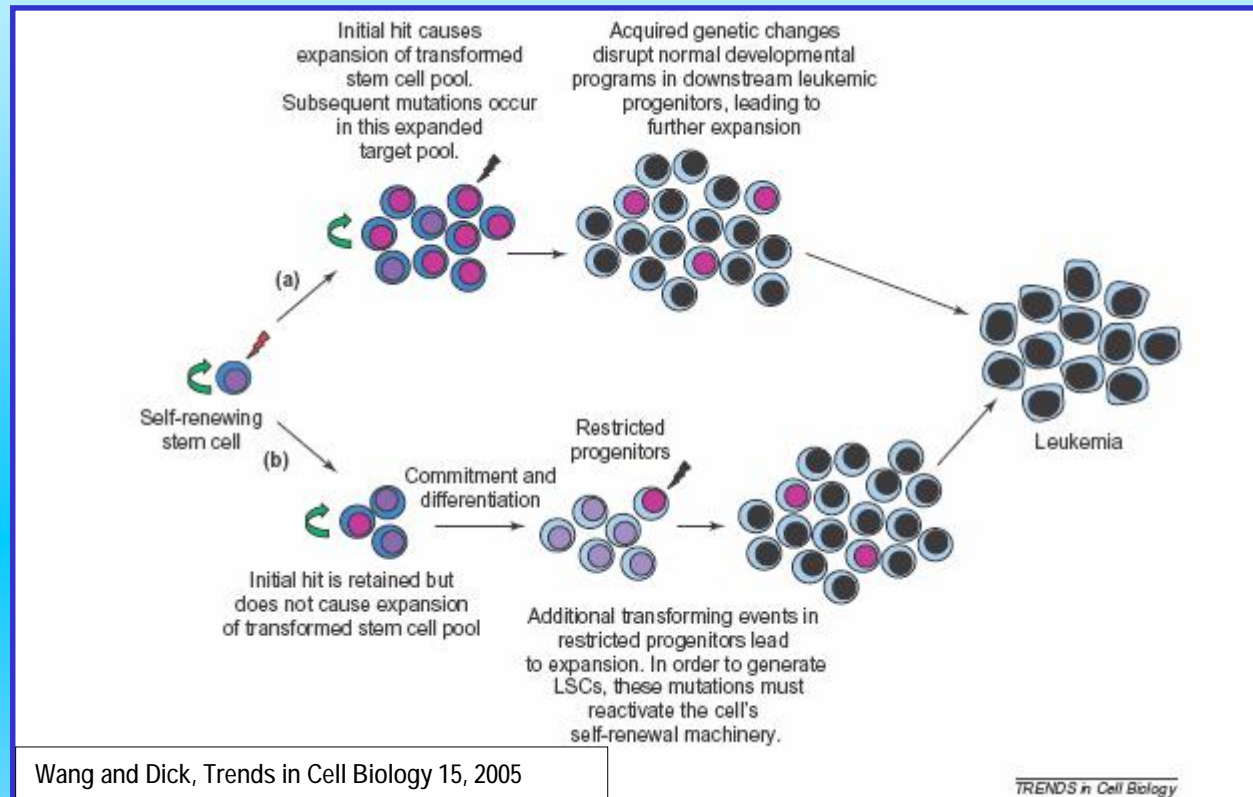
Chronická lymfocytární l. –
dobře diferencované – přežití
desetiletí

Vzhledem k vysokému stupni sebeobnovování jsou kmenové bb dobrým terčem leukemické transformace

CML (chronická myeloidní leukémie) – první příklady genetických abnormalit spojených s rakovinou a potvrzení klonálního charakteru

AML (akutní myeloidní leukémie) klonální choroba aberantní hematopoeza – akumulace funkčně nezralých blastů, které neumí normálně diferencovat

Model iniciace a progresu leukémie

Transformující mutace v kmenových bb – a) klonální expanze – terče pro další mutace – ty jsou přenášeny na progenitorové bb (leukemické kmenové bb = kmenové bb)

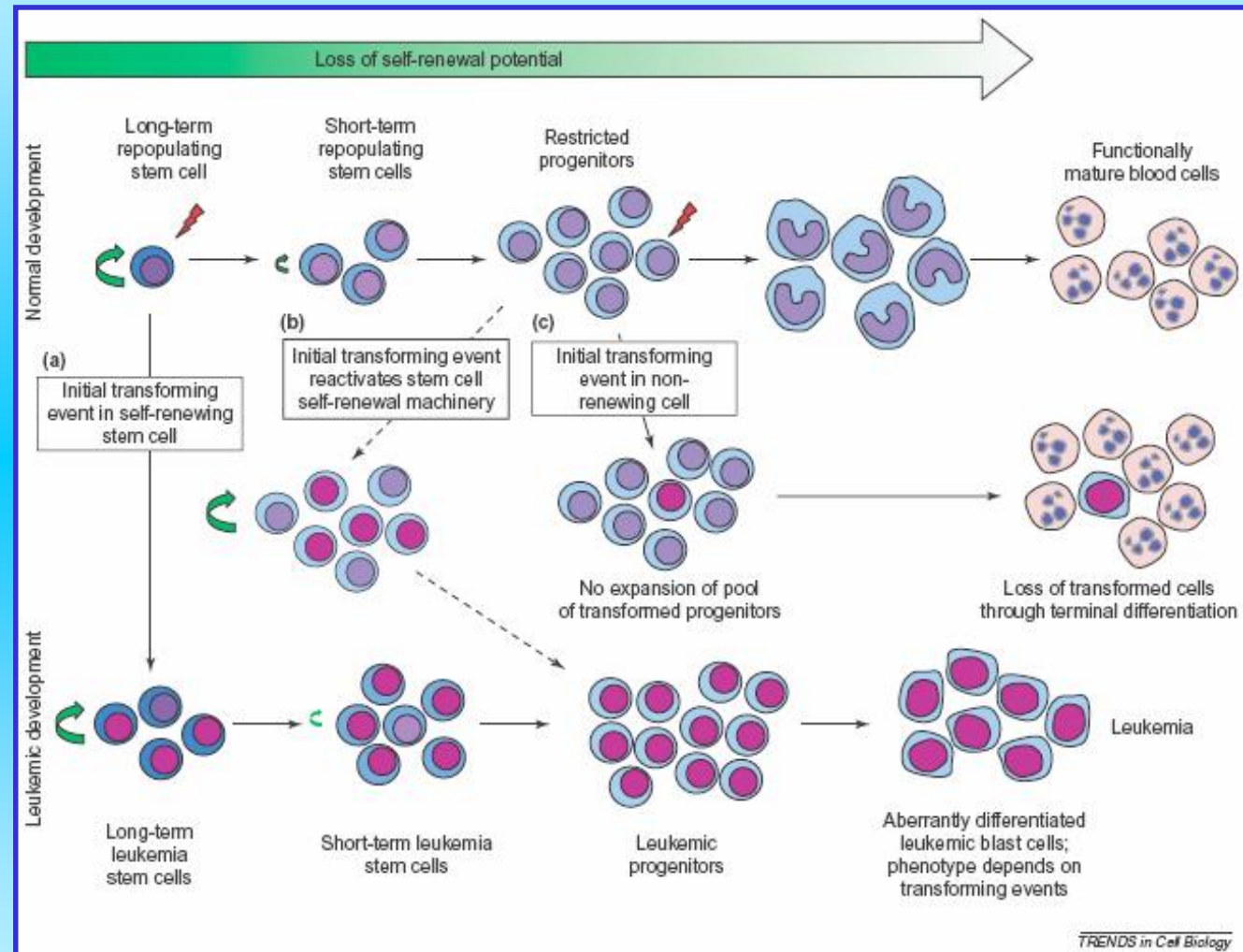
b) Iniciační mutace nevede ke klonální expanzi, ale přetrvává i v dalších generacích, další mutace v progenitorových bb může vést k obnově self-renewal a tvorbě leukemických kmenových bb (leukemické kmenové bb = progenitorové bb).

Proč je jednodušší transformace kmenových bb ?

a) U bb kde je aktivní self-renewal, je vysoká proliferační aktivita a tím i vyšší pravděpodobnost transformace

b) U progenitorů musí nejdříve dojít k obnově self renewal a až další mutací k transformaci

c) Pokud dojde k mutaci nevedoucí k self-renewal – bb odumře nebo diferencuje

Wang and Dick, Trends in Cell Biology 15, 2005

Důkazy existence kmenových nádorových bb

Jen malá část populace nádorových bb je schopná extenzivní proliferace

colony-forming assay – myší myelom – 1 z 10000-100 bb byla schopná tvořit kolonie

naočkování zdravé myši – 1-4% bb tvořilo kolonie ve slezině

Klonogenní leukemické bb = leukemické kmenové bb

Jen 1 z 1000-5000 bb CA plic, ovaria nebo neuroblastomu tvořila kolonie

V případech solidních nádorů bylo nalezeno malé množství diseminovaných nádorových bb u pacientů, kteří neměli metastázy – možná jim imunitní systém nedovolí se rozrůst nebo to potvrzuje domněnku, že jen některé (a to kmenové) bb jsou schopny expanze

Transplantace nádorové kmenové bb – stejná historie vývoje nádoru i hierarchie bb, jako u původního nádoru. Hierarchie bb je podobná jako u vyvíjející se tkáně.

Neúspěšnost léčby – vyšší resistance kmenových bb – vysoká exprese ABC transportérů a antiapoptotických proteinů

Teorie kmenových nádorových bb předpokládá:

Rakovina je hierarchická nemoc jejíž rozvoj je podporován populací vzácných kmenových bb

Pro úspěšnou terapii nádorů je nutné zasáhnou nádorové kmenové bb. Proto je nutné stanovit a charakterizovat vlastnosti těchto bb

Studium charakteristik kmenových bb může odhalit i vlastnosti bb nádorových

